



**Elmir
Həsən**

Fransız təhqiqçisi və semiotiki Rolan Bart yazırdı ki, müasir şeirdə mənanı müəllif yox, oxucu yaradır. Şeir artıq tək bir mənə daşımır - hər oxunuşda yeni anlaşımlar doğur. Biz Rolan Bartın nəzərdə tutduğu oxucunu iki fərqli şəxsiyyət kimi təsəvvür edə bilərik: biri yüksək ədəbi-intellektual hazırlığa malik oxucu, digəri isə təhqiqçidir. Çünki yalnız simvolizmlə zənginləşmiş və düşünməyə təşviq edən şeirlərin mənasını dərk etmək, onları sorğu-suala çəkmək bacarığı məhz bu iki oxucu tipinə xasdır. Bu baxımdan müasir poeziya ilə klassik poeziya arasında nəzərəcarpacaq fərqlər mövcuddur. Müasir poeziyanın başlıca xüsusiyyəti onun insan xarakteri ilə sıx bağlı olmasıdır. Postmodern və metamodern insan azadlığa və sərbəst həyata meyillidir. Bu meyil poetik janrların sərhədlərinə də təsir göstərir - ənənəvi forma və qaydalarından uzaqlaşma müşahidə olunur, qafiyənin hökmü isə yeni mənalar axtarışına yol verir. Fəlsəfə, psixologiya və tarix yenidən ədəbiyyatla qovuşur; məhəbbət mövzusu isə əvvəlki mərkəzi yerini nisbətən itirir. Bunun səbəbi məna-insanın yeni həyat forması axtarışına çıxması, sevgidən yorulması, təkliyə alışıması və duyğularını məntiqin hökmünə tabe etməsidir.

Qeyd etdiyimiz bu cəhətləri Salam Sarvanın yaradıcılığında aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür. O, ədəbiyyatımızda spesifik üsluba malik şairlərdən biridir. Əksər şeirləri intertekstualıq üzərində qurulmuşdur; bəzi şeirlərində isə müəllif sanki sözlə rəqs edir: ən incə çalarlı sözləri tədrici qradientlə seçir və onları misralara çevirir. Bu zaman əvvəlki misraları sonrakılarla həm zidd, həm də oxşar palimpsest yaradır.

Saatın əqrəbləri

Biri-birinin üstə:

Qılınan bağlanıblar,

Üçü də "bir"in üstə.

Bu şeirdə saatın əqrəbləri bir nöqtəyə toplanaraq həm fiziki, həm də məcazi mənada bağlılıq və məhdudiyyət ifadə edir. Başqa bir şeirində isə realizmin üzərinə yüngülcə "proletariat" sığalı çəkir, şaquli formada mənalar arasında ziddiyyət yaradır:

Daha nələr?..

Kötük postamentlər üzərində

Həmişəyaşıl abidələr.

Daha kimlər?..

Pəncərəsi kamera divarından

Təqvim kimi asılmış məhkumlar.

"Təqvim kimi asılmış məhkumlar" bənzətməsi yaradıcı təsəvvürün metamodern dünyaya istiqamətlənmiş ən kulminativ və intellektual mərhələsidir.

"Daha nələr?.." və "Daha kimlər?.." sualları poetik nitqin ritorik üsullarındandır. Şair burada cavabdan çox təəsüf, heyret və narahatlıq hissələrini ifadə edir.

"Kötük postamentlər üzərində həmişəyaşıl abidələr" bənzətməsi ilə şair ölüm və ölümsüzlük dualizmini ədəbi mərkəzə gətirir. "Kötük" (kəsilmiş ağac) bitmiş həyatın anlamını əxz edirsə, "həmişəyaşıl abidə" daimi yaddaş, əbədi hörmət mənasındadır.

Şeir azadlıq və məhkumluq, yaddaş və unudulmaq, varlıq və yoxluq mövzularını əhatə edir. Eyni zamanda şəhidlik, müqavimət, tarixi travmalar (məsələn, repressiyalar, müharibə, işgəncə dövrləri) kimi mətnaltı məzmunlar verir.

Lakin "həmişəyaşıl" ifadəsi eyni zamanda qıclığın da əlamətidir. Yeriində sayan, iflic düşüncə, manqurt mənasında da bu ifadə omonim mənə daşıyır. Şeirdə isə kötük postamentin üzərində həmişəyaşıl abidə zamanın kütləşdiyini, iflic olduğunu göstərir.

"Pəncərəsi kamera divarından təqvim kimi asılmış məhkumlar" - burada məkan və zaman anlayışları çarpazlaşır. Məhkumun həyatında "pəncərə" artıq azadlığa yox, təqvimə baxış nöqtəsidir - zamanın axışı və gözlemə rəmzidir.

Salam Sarvan poeziyasında sözün rəqsi və zamanın palitrası

Məhkumun pəncərəsi artıq fiziki çıxış yox, təqvimdə dəyişən günlərin rəmzidir - bu da ekzistensial tənha qalma halının göstəricisidir. "Daha kimlər?.." sualı həm faciənin davam etdiyini, həm də gələcəkdə də bu qurbanların ola biləcəyini göstərir. Bu sual həm fərdi kimlik, həm də kollektiv yaddaş üzərində düşünməyə çağırır. Bu mənada, şair üçün zamanın hərəkəti də tükürpədicidir - eynilə qatar relsinin döngələrə tuş gəldiyi zaman sürtünmədən çıxardığı etirpədicə səs kimi...(!)

Başqa bir şeirində də zaman dirə-nib, yerində sayır:

Söndür ekranları, ta bundan belə

Nə filmə, nə də ki həyata baxaq.

Deyirlər, saatda yaxşı vaxt gedir -

Gəl, gedək oturub saata baxaq.

Amma xüsusilə qeyd etməliyəm ki, Salam Sarvanın düşüncəsindəki zaman daha çox yetişkin insanın təsəvvüründəki zamandır. İnsan ömrünə görə zamanın leksikası da nisbidir. Bu cəhətdən Salam Sarvanın zaman anlayışı moldovalı şair Qriqore Vyerunun zamanından fərqlənir.

Zamanın ilk körpə tərfi ağılımda süpürgə səsi kimi qalır. Bahar günəşinin atmosferində kəndin qu quşunun, qarınqış səsinin şəfaqlə rənglənmiş mavi səmasının tərkibində assosiasiya olunmuş halı ilə yaddaşıma hopub zaman.

Böyük rumin şairi, Moldovanın görkəmli ədəbiyyat nümayəndəsi Qriqore Vyerunun da şüurundakı zamanın qeyri-xəyali tərfi onun poeziyasını öz səmtinə salıb. Bunu aşağıdakı misrada rəngə doymuş koloritlə duymaq çətin deyil:

Yetişmiş moruq kimi

Üfüq alışıb-yanır.

Bir qoca sübh səhərdən

Süppürü xiyabanı.

Vaxt başlanğıcdır -

körpə uşaq beyni,

ağappaq vıdan kimi(!)

Zaman tərfi yalnız mənim Qafqazlı zehnimdə səhərin şəhə bulaşmış, uzaqdan günəş parıltısına boyanmış şəkildə qalmayıb, eyni zamanda qədim qitənin poeziya insanının da zehninə sübh qızırtısı - səma mavisə rəngində həkk olunub. Qitənin tarixi qədimliyini kölgəsinə alıb.

Ay oğul, vaxtı

Soruşmursan?

Al qırmızıdı!

Al qırmızıdı!

...

Avar çəkir dayanmadan,

Yorulmayır da birçə an:

Söylə, sən vaxtı

Soruşmursan?

Mavidi, mavi!

Mavidi, mavi!

Salam Sarvan əksərən bizim yaşadığımız, sevdikimiz, gördüyümüz, amma fərqiində olmadığımız gözəlliklərə və ya reallıqlara pıclıltı ilə işıq tutur, ömrün bəri başından o biri başına prolepsis edir:

Bax ha...

Uşaq vaxtı yıxılarkən ağlamadığın ağrılara

Əlli yaşdan sonra başlarsan ağlamağa.

Uşaq vaxtı yaşanan fiziki ağrıların acısı candan saniyələr, uzağı dəqiqələr içində çəkilir, amma insan yaşa dolduqca ömrü mənəvi ağrıların çəkilməyən giziltisi ilə çırpınır. Yaş artdıqca insan həyatın mənəvi və psixoloji ağırlığını daha dərinə dərk edir. Uşaqılıqda bədənə deyən zərbələr unudulur, amma yaşlandıqca həmin anların mənəvi yükü ortaya çıxır. İnsanın yaşadığı günlərin sayı çoxaldıqca səsi batır, dünyasının sonunda isə təkrar uşaqlaşır, əvvəlki saf, kövrək qəlbə geri döndür.

Və yaxud:

Guya tənhalığa çəkilmisən -

Gizlətmisən dünyanı

dörd divarın o üzündə...

Ətrafa baxmırsan -

Dülgərin satmaqçün

düzəltdiyi pəncərədən

Heç yerə baxmadığı kimi.

Lirik qəhrəman özünü dörd divarın arxasında gizlədib, ətraf aləmdən təcrid olunmuşdur. Şeirin başlanğıcındakı "Guya tənhalığa çəkilmisən" ifadəsində

bir ittiham, ya da kinayə var. "Guya" sözü bu tənhalığın səmimi və həqiqi olmadığını, bəlkə də özünü təcrid etməkdə qeyri-səmimi bir istək olduğunu göstərir - bəlkə də monax həyat tərzidir. "Dörd divarın o üzündə dünyanı gizlətmək" - burada ev və divar yalnız fiziki məkan deyil, həm də psixoloji çəpər kimi çıxış edir. Şair demək istəyir ki, sən guya özünü dünyadan ayırmısan, amma əslində özünü dünyadan gizlətməyə çalışırsan; bu da tənhalıq deyil, qorxu və ya laqeydlidir. "Dülgərin satmaqçün düzəltdiyi pəncərədən heç yerə baxmadığı kimi" ifadəsi möhtəşəm bir metaforadır, hətta ədəbiyyatımız üçün əsrarəngiz bədii tapıntıdır. Dülgər pəncərəni praktik məqsədlə, satmaq üçün düzəldir - o, onun funksiyasına baxmır, içindən nə görünür, vecinə deyil. Şair bu bənzətmə ilə demək istəyir ki, sən də baxmaq üçün deyil, sadəcə divarı bezəmək üçün pəncərə saxlayırsan, yəni həyata gözəlçini qapamısan. Burada həqiqi tənhalıq ilə süni tənhalıq arasında fərq qoyulur. Həqiqi tənhalıq insanın daxili düşüncə, özünüdərk üçün çəkildiyi səssizlikdir. Ancaq şair burada bu halı tənqid edir: guya tənhasansa, niyə dünyaya ilə rabitəni tamam kəsirsən? Pəncərə burada həm həyatla rabitə, həm də daxili baxış rəmzidir. Görmək istəyən pəncərədən istifadə edir, amma görmək istəməyən üçün pəncərə mənasız çərçivədir - dülgər kimi, sadəcə funksional baxır. Bu baxımdan şair ekzistensialist fəlsəfəyə yaxınlaşır: insanın öz seçimləri, özünü qapaməsi, dünyanı məntiq və ağılla görməkdən imtinası onun varlığını mahiyyətini müəyyən edir. Beləliklə, insanın daxili dünyası və realıq arasındakı ziddiyyət ön plana çıxır. Şeirin əsas ideyası tənhalığın zahirən könüllü görünmə də, əslində insanı içindən məhv etməsi fikridir. Lirik qəhrəman təkliyə çəkildiyini düşünür, amma bu, ətraf mühitlə əlaqənin tam kəsilməsi demək deyil - o, dünya ilə münasibətini dörd divarın arxasında saxlamağa çalışır, amma çarəsiz durumda...

Məşhur rus filosofu və ədəbiyyatşünası Mixail Baxtin müasir şeir haqqında yazırdı ki, şeirdə səs və mənaların çox-səsliliyi (polifoniya) ilə yeni mənə qatları formalaşır. Bu mənada Salam Sarvanın şeirlərində polifonik xüsusiyyətləri müşahidə etmək mümkündür:

Məsələn:

Qazılan quyulardan

Çıxarılmış torpaq zibildi daha.

Təxminən, sən də yaşamırsan.

Yalnız saçlarının və dişlərinin

Yavaş-yavaş tökülməsidi

həyat əlamətləri.

Bir tərəfdə dünya və dəyərsizləşmə haqqında metafora (torpaq - zibil), digər tərəfdə insanın tənəzzül, yaşayışın formalarına çevrilməsi (saç və dişlərin tökülməsi), üstəlik "Təxminən, sən də yaşamırsan" - bu, həm müraciətdir, həm yarımfikirdir, həm də mövqedir.

Salam Sarvanın poetik tənəkkürü fərdi xarakter ölçüləri ilə yaxından-yaxına kəşşir. Şairin şeirlərini nəzəri cəhətdən təhlil edərkən onun mövzusu, ideyası, poetik xüsusiyyətləri və bədii ifadə vasitələri üzərində xüsusi həssaslıqla dayanmaq lazımdır. Ümumiyyətlə, Salam Sarvanın bu şeiri üslub və janr xüsusiyyətləri baxımından lirik-fəlsəfi stilistikada yazılmışdır və oxucunu öz-özü ilə tək qalaraq (introspeksiya) ortaya çıxması suallara cavab axtarmağa vadar edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Salam Sarvan, **Heykəl tənhalığı.**

Bakı: Qanun, 2017, 155 s.

2. Salam Sarvan, **Şeirlər. Qanun, 2001.**

3. Qriqore Vyeru, **İynənin nəğməsi. Şirvanəşir, 2025.**

4. Q. S. Nils Gilye, **Fəlsəfə tarixi. Zəkioğlu, 2008.**

5. Zeynəddin Hacıyev, **Fəlsəfə. Ali məktəblər üçün dərslik.**

"Turan evi" nəşriyyatı, 2018, 463 s.

6. Mixail Baxtin, **Dostoyevski poetikasının problemləri.**

7. Rolan Bart, **Müəllifin ölümü. 1967.**